

maglu nad Dunav, obvezuju ljude na pripravnost s vodom na tavanima. Saveznička bombardiranja Beograda i drugih gradova 1944. veoma su se nemilo dojmila autora. Građani su u strahu, dane provode izvan grada, svi se sklanjaju kud znaju i mogu. Tijekom 1943. i 1944. Beograd je pun njemačkih ranjenika, a broj vojnika osjetno se smanjuje. Neukusno likuje nad bombardiranjem Sofije, boji se samo da ne poštede Mađarsku! Zbog nedostatka ugljena svuda su redukcije struje, a teško je osigurati i tramvajski promet. Ljeti 1944. opskrba pitkom vodom postaje gorući problem.

Posljednji mjeseci *Dnevnika* ispunjeni su stalnim zahtjevima za uspostavu velike i čiste Srbije i bojaznima od izbijanja građanskoga rata. Svu krivnju svaljuje na Ruse, bez Rusa ne bi bilo tog "bandita" Tita. Mrzi i partizane i ljotićeve, ali partizani su ipak gori, oni – po njemu – uopće nemaju nacionalnoga, srpskoga duha. Nekih autorovih stavova ne bi se postidjeli ni njemački okupatori, posebno su grube riječi o Hrvatima. On sam kaže da je otisak sredine u kojoj živi i da mnogi razmišljaju poput njega. Ranković je bez sumnje dobar poznavalac staroga Beograda, iznio je niz veoma korisnih opservacija o izgradnji ulica, regulaciji grada, bivšim vlasnicima, prošlosti i povijesti nekih četvrti: Dorćol, Palilula, Savamala i dr. Zna za odvođenje beogradskih Židova na Sajmište, ali veoma malo piše o tome. Ne zna ništa o stradanjima. Priređivači su knjizi dodali popis "Izvora i literature" (str. 877. – 884.), kratke "Izvod iz recenzija" (str. 885. – 886.) te "Kazalo imena" (str. 887. – 893.).

MARGARETA MATIJEVIĆ

Vlasta ŠVOGER, *Ideali, strast i politika – Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*, Hrvatski institut za povijest – Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2012., 395 str.

Ideali, strast i politika monografija je posvećena životu Andrije Torkvata Brlića autorice Vlaste Švoger. Andrija Torkvat Brlić bio je, riječima autorice, "političar, publicist, jezikoslovac, odvjetnik, pustolov" i "jedna od intrigantnijih osoba hrvatskog političkog i kulturnog života u 19. stoljeću". Knjiga se sastoji od dva glavna dijela. Prvi započinje općenitim prikazom Brlićeva života, a nastavlja se iznošenjem detalja njegova djelovanja kao tajnika, pjesnika, putopisca, povjesničara i političara. Drugi dio sastoji se od izabranih tekstova koji su, po autoričinu sudu, Brlićevi najzanimljiviji objavljeni i neobjavljeni radovi.

U prvom poglavlju autorica donosi općenitosti iz Brlićeva života. Brlić je rođen 15. svibnja 1826. u Brodu na Savi, današnjem Slavonskom Brodu. Nižu gimnaziju završio je u Vinkovcima, a višu u Zagrebu. Ideje preporodnoga pokreta na njega su imale velik utjecaj te iste godine zajedno s istomišljenicima sudjeluje u osnivanju *Narodne čitaonice zagrebačke*, a bio je i njen prvi predsjednik. Iako je želio biti liječnik ili vojnik, 1843. otišao je na studij teologije u Beč, čime je ispunio želju svojih roditelja. U Beču se družio s hrvatskim i srpskim preporoditeljima i vodećim slavenskim intelektualcima, znanstvenicima i književnicima. Godine 1847. završava studij teologije, ali zbog mladosti nije mogao biti zaređen, te se 1848. pridružuje banu Jelačiću, koji je oduševljeno pristao uz preporodni pokret, a poslije će za njega obavljati i civilne tajničke poslove. Revolucionarni nemiri u Beču 1848. ostavili su snažan dojam na Brlića, čime se povećava njegova politička aktivnost. U prosincu iste godine stiže u Pariz da bi se borio protiv mađarske protuhrvatske propagande. U Parizu mijenja mišljenje o mađarsko-hrvatskom sukobu te se zalaže za pomirenje, smatrajući to preduvjetom za uspješ-

no transformiranje Monarhije u federaciju. U to je pokušao uvjeriti i Jelačića, no nije uspio. U isto vrijeme ostvaruje kontakte s Ilijom Garašanićem, a autorica napominje da je Brlićeva simpatija prema srpskom narodu ostala trajna. Katkad je vlastiti nacionalni identitet nazivao srpskim i prihvaćao je tezu Vuka Stefanovića Karadžića, koji je sve štokavce smatrao Srbima. Godine 1849. vraća se u Hrvatsku. Neko vrijeme obavlja tajničke poslove te naizmjenično putuje po Europi i radi u Hrvatskoj. Tako je putovao u Beč, Dresden, Prag i Pariz, putovao je Belgijom, Velikom Britanijom, Švicarskom i sjeverom Italije. Povratkom u Hrvatsku Brlić se aktivno uključio u javni život, ali se težište njegova djelovanja s političkoga premješta na kulturno polje, jer je oporbeno političko djelovanje nakon Oktroiranoga ustava postalo nemoguće. Obavlja pravničku praksu, sudjeluje u osnivanju *Kazališnog društva dobrovoljaca u Zagrebu*, obavlja tajničke poslove u *Matici ilirskoj* i *Društvu za jugoslavensku povjesnicu i starine* te piše različite tekstove za novine. U to je vrijeme Brlić bio pod policijskim nadzorom, što ga je i nagnalo na odlazak iz Zagreba u Đakovo, gdje radi kao gospodarski tajnik biskupa Strossmayera. Službu napušta 1853., nakon čega odlazi u Beč na studij prava, gdje piše i gramatiku hrvatskoga jezika. Po završetku studija 1857. vraća se u rodni grad i otvara odvjetnički ured. Nakon obnove ustavnoga života u Monarhiji Brlić se ponovno uključio u politički život te 1861. sudjeluje na Hrvatskom saboru kao zastupnik Vojne krajine, a sudjeluje i u radu tajne političke organizacije Propaganda, čiji je cilj oslobođenje Bosne. Brlić je 1861. zasnovao obitelj te je imao troje djece. Umro je 21. svibnja 1868. u rodnom gradu.

Drugo poglavlje prikazuje pojedinosti Brlićeve tajničke aktivnosti. Od 1848. do 1853. bavio se tajničkim poslovima koji su bili materijalni temelj njegove egzistencije. Tajničke službe izmjenjivale su se s putovanjima po Europi, a usporedno se bavio i književnošću, publicistikom, historiografijom i kazalištem. Bio je tajnik bana Jelačića, Banskoga povjereništva za Osijek i Virovitičku županiju, odbora skupštine vlastelina Hrvatske i Slavonije, *Društva za jugoslavensku povijest i starine* i *Matice ilirske*. Odlaskom iz Zagreba u Đakovo zbog policijskoga nadzora postaje tajnik biskupa Strossmayera. Uskoro dolazi u sukob s njegovim ocem, što ga je, uz nedostatak vremena za ostale aktivnosti, nagnalo da 1853. napusti Đakovo i otputuje u Beč na studij prava.

Treće poglavlje prikazuje Brlića kao pjesnika, prevoditelja, jezikoslovca i putopisca. Brlić je pisao liriku domoljubne i ljubavne tematike. Godine 1842., kao šesnaestogodišnjak, objavljuje svoju prvu pjesmu "Pozdrav Danici", a njome propagira ideologiju hrvatskoga preporoda. Uz pisanje pjesama Brlić također prikuplja i objavljuje narodne pjesme i zapise o običajima, a u časopisima objavljuje prijevode djela, među kojima i odlomak iz Homerove *Ilijade*, što je prvi prijevod nekog Homerova djela u Hrvatskoj. Preveo je još dva odlomka *Ilijade*, ali oni nisu objavljeni. Prilikom izlaženja *Zore dalmatinske* predlaže koja bi načela pravopisa novine trebale usvojiti. Godine 1854. dovršava gramatiku hrvatskoga jezika, koja je tiskana u Beču na njemačkom jeziku. Također piše književne osvrtne, koje objavljuje u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*. Dojmove sa svojih putovanja u Belgiju, Francusku i Veliku Britaniju pomno je bilježio i objavljivao, a osobitosti tih zemalja uvijek je uspoređivao s Hrvatskom. Njegov najopsežniji putopis opisuje putovanje Slavonijom u društvu prijatelja, a pisao je i o svom putovanju Bosnom, no taj je rukopis nedovršen. Brlićevi su putopisi uglavnom više publicističke nego umjetničke naravi.

U četvrtom poglavlju autorica prikazuje Brlićevu povjesničarsku aktivnost. Brlić je 1849. neuspješno pokušao postati namjesni profesor povijesti na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti. Njegovo zanimanje za povijest očitovalo se i u tajničkom radu u Društvu za jugoslavensku povijest. Bavio se i prikupljanjem pisane i materijalne povijesne građe

vezane za povijest južnoslavenskih naroda. Objavljivao je historiografske tekstove i rasprave o povijesnim temama. Brličevo najveće djelo povijesne tematike opsežna je zbirka dokumenata o sudjelovanju Hrvata i Srba u austrijsko-turskim ratovima u XVII. i XVIII. stoljeću. Izdaje zbirku izvora o srpskoj povijesti na temelju turskih dokumenata. Također prevodi s njemačkog jezika djela osmanskih historiografa na štokavsko-ijekavski govor, nazivajući ga srpskim jezikom. Objavio je i životopis Petra Krešimira IV., koji je postao i povod za polemiku između njega i Ante Starčevića. Starčevića je zasmetala njegova metoda istraživanja povijesne građe, ali i jezik i stil Brličeva pisanja, kao i povijesne činjenice koje je Brlič objavio, a koje Starčević smatra netočnima. Brlič je pisao i biografske tekstove o obitelji Erdödy-Bakač. U njima prikazuje život Tome Bakača, Šimuna Erdödyja i Petra I. Erdödyja, no tekst o Petru I. Erdödyju je nedovršen. U *Obćem zagrebačkom kalendaru za prestupnu 1852.* objavljuje raspravu o posljednjem hrvatskom kralju Petru pod naslovom "Kralj Petar Gvozdanski zatočenik hrvatske slobode med 1096. i 1102. god.". Desetak godina poslije kod Brlića je postupno prevladao slavonski regionalizam, pa je u listu *Vidovdan* objavio članak u kojem je istaknuo da Sabor u Cetingu nema legitimnost jer na njemu nije sudjelovao nitko od trojice hrvatskih banova, protonotar, veliki župani ni plemići iz Slavonije. Autorica kaže da je Brlič, zagovarajući politiku slavonskoga regionalizma, svjesno preneglašavao povijesne administrativne, etničke i jezične posebnosti Slavonije te prešutio i zaobišao povijesne činjenice koje nisu išle tomu u prilog. Iako razumljivo iz perspektive političkoga djelovanja, to baca negativnu sjenu na njegov historiografski istraživački rad, tvrdi autorica.

U petom poglavlju prikazani su Brličevi tekstovi o političko-društvenoj problematici podijeljeni u nekoliko skupina: izvještaji i autorove refleksije o vojnim operacijama 1848./1849., informacije i razmišljanja o važnim političkim, gospodarskim i društvenim prilikama i događanjima, o unutarnjopolitičkim pitanjima, građanskim pravima i slobodama te članci o vanjskopoličkim temama. Svoje prve korake u novinarstvu Brlič je napravio u *Novinama i Zori dalmatinskoj*. Tijekom studija je izvještavao o događajima iz Beča, bio je prvi inozemni dopisnik među hrvatskim novinarima i publicistima, a u domaće novine šalje i dopise sa svojih putovanja. Izvještaje o ratnim operacijama 1848./1849. slao je u *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*. Pisao je o sukobu naroda i vojske u Nitranskoj županiji i izvještaje iz banovih tabora kod Kanjiže i Beča. Po povratku iz Francuske opet izvještava iz banova stožera te kritizira austrijsko vrhovno zapovjedništvo. Tijekom rada u Banskom povjereništvu u Osijeku izvještavao je o vojnim operacijama u okolici i o banovim aktivnostima. Za boravka u Beču šalje dopise o brojnim događajima, osobito o revoluciji. Povratkom u Hrvatsku izvještava o banu Jelačiću, o sjednici Velikoga odbora Virovitičke županije, o gospodarskom stanju u Slavoniji i stanju kršćana u Bosni, ali i o situaciji u Bosni općenito. Brlič je zagovarao ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, ali i ujedinjenje slavenskih zemalja u Habsburškoj Monarhiji. U svojim člancima naglašava važnost učitelja i obrazovanja, jer se samo unapređenjem školstva može smanjiti neobrazovanost. Smatra da su neprosvijecene i neobrazovane narodne mase objekt manipulacije vještih populista. Brlič se bavi i kulturnim pitanjima i naglašava ulogu književno-zabavnih časopisa u oblikovanju nacionalnoga identiteta. Prilikom boravka u Parizu ironično je pisao o Oktroiranom ustavu, a napisao je i savjete hrvatskim i srpskim političarima za buduće političko djelovanje. Bavio se problemom germanizacije u Monarhiji te je na tu temu napisao brošuru *Nijemština i Slavjanstvo*, koja je, kao i brošura *Kratka uspomena 1848. i 1849.*, zaplijenjena ubrzo nakon tiskanja. Kritiku neustavnoga života Brlič je objavio u nekoliko članaka u zagrebačkim novinama *Südslawische Zeitung*. Zbog jednog od tih članaka pokrenut je i sudski postupak protiv urednika novina Josipa Prausa, koji je bio proglašen krivim i osuđen na mjesec dana zatvora, globu od 100

srebrnih forinti i ovrhu. Autorica upravo taj članak, na kojem je radila prilikom pisanja magistarskoga rada o *Südslawische Zeitungu*, spominje kao motiv da o Brliću napiše članak, koji je prerastao u ovu monografiju. Po obnovi ustavnoga života Brlić piše o uređenju općina, predlaže podizanje spomenika Josipu Jelačiću, a zalaže se i za ravnopravnost Židova. Brličevi novinski članci o vanjskopolitičkim temama uglavnom su nastali za njegova boravka u Parizu 1848. i 1849., a nekoliko ih je napisao i tijekom putovanja zapadnoeuropskim zemljama 1850. godine. O situaciji u Francuskoj piše članke za domaće novine, a u Parizu – pod utjecajem poljske emigracije – prvi put javno iznosi ideju o pomirenju Hrvata s Mađarima. U svojim je člancima o vanjskopolitičkim temama Brlić iznio ideje umjerenoga liberalizma. Iz njih se može iščitati, tvrdi autorica, da je Brlić zastupao ideje ustavne monarhije, parlamentarizma, ravnopravnosti naroda i nemiješanja u unutarnje poslove drugih država.

U šestom poglavlju autorica prikazuje Brličev rad na gospodarskom području. Brlić je bio član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, a nakon očeve smrti 1853. vodio je obiteljsku imovinu i poslove. Gospodarstvo društvo u Krakovu izabralo ga je za dopisnoga člana, no taj je posao odbio. Na putovanju Francuskom posjetio je pokrajinu Champagne, gdje je proučavao vinogradarstvo, o čemu je javnost izvijestio u *Jugoslavenskim novinama*. U istim je novinama objavio dojmove o gospodarstvu Velike Britanije. Pisao je o stanju cesta u Hrvatskoj, bio iznimno aktivan u radu Gospodarskoga društva i pisao o prednostima kućnih zadruga, o čijoj će uspješnosti kasnije promijeniti mišljenje. Odlaskom u Beč na studij prava prestaje Brličev aktivni rad u Gospodarskom društvu, a u Beču piše o razlikama između Beča i domovine.

Sedmo poglavlje bavi se Brličevom političkom aktivnošću šezdesetih godina XIX. stoljeća. Obnova ustavnosti u Monarhiji Brlić se ponovno uključuje u politički život. Godine 1861. provedeni su izbori za Hrvatski sabor, no vlada u Beču nije odobrila sudjelovanje zastupnika Vojne krajine na Saboru. Sabor je ipak zahtijevao da se omogući odabir zastupnika Vojne krajine u Sabor, što je kralj i dopustio, ali pod uvjetom da krajiški zastupnici sudjeluju u radu Sabora jedino prilikom rasprave o definiranju državno-pravnoga odnosa Trojedne Kraljevine prema Ugarskoj te utvrđivanju budućega odnosa Hrvatske prema austrijskim zemljama. Nakon toga krajiški su zastupnici trebali napustiti Sabor. Brlić je 22. svibnja 1861. izabran u Sabor kao zastupnik slobodne vojne općine Brod. U saborskom je radu bio iznimno aktivan. Sudjelovao je u raspravama, bio je izabran i za jednog od saborskih bilježnika i u Odbor za tiskanje saborskih tiskanica. Prilikom raspravljanja o osnivanju *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* dao je svoj prijedlog o načinu biranja članova, koji je i usvojen. Sudjelovao je u radu odbora koji je kralju napisao predstavku o stanju u Vojnoj krajini i njezinu pravnom položaju sa zahtjevom za pripojenje Vojne krajine. Tu je adresu Brlić predao Saboru, koji je odlučio da se molba podnese vladaru. Kralj je pristao primiti krajiške zastupnike pod uvjetom da mu se predstavka preda samo u ime zastupnika Vojne krajine, a ne u ime Hrvatskoga sabora, da u poslanstvu budu samo krajiški zastupnici i da broj članova poslanstva ne smije biti veći od broja pukovnija Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Početkom kolovoza 1861. Brlić s izaslanstvom putuje kralju te mu kao voditelj poslanstva iznosi molbe. Kralj je u svom odgovoru najavio osnivanje povjerenstva koje će ispitati pritužbe o stanju u Krajini i dati prijedloge rješenja. Nije dopustio produljenje sudjelovanja krajiških zastupnika u radu Sabora. Nakon odlaska krajiških zastupnika Sabor je donio zaključak o ukidanju Hrvatsko-slavonske Vojne krajine i ustavnom uređenju njezina teritorija, koji kralj nije potvrdio. I nakon završetka mandata Brlić je ostao politički aktivan pišući članke o situaciji u Monarhiji, Krajini i Brodu. Bio je važan akter u pripremanju za sudjelovanje brodskih zastupnika na saborskome zasjedanju 1865., na kojem sam Brlić nije sudjelovao.

U osmom poglavlju, zaključku, autorica prikazuje glavne odlike Andrije Torkvata Brlića te sažeto iznosi najvažnije pojedinosti njegova života i djelovanja. Deveto poglavlje sačinjavaju, po autoričinu sudu, Brličevi najzanimljiviji objavljeni i neobjavljeni radovi. Radi se o tekstovima koji su već spominjani u knjizi, a u ovom su poglavlju prikazani u cijelosti. Autorica ih je uvrstila u knjigu u njihovu izvornom obliku, osim onih za koje nije uspjela pronaći izvornike.

Monografija donosi detaljan opis ne odveć poznate hrvatske povijesne ličnosti. Autoričin trud u prikazivanju Brličeva života i djelovanja vidljiv je prije svega u količini pojedinosti iznesenih u knjizi, ali i u broju izvora na koje se oslanja. Uz to autorica uspješno koristi modernu povijesnu znanost da bi rasvijetlila neka Brličeva pogrešna povijesna tumačenja. Knjiga obiluje slikama, osobito dokumenata, novinskih članaka i knjiga kojima se autorica koristila obrađujući temu. Posebno su zanimljivi prikazi Brličeva odnosa s mnogo poznatijim ličnostima, kao što su Josip Jelačić, Ante Starčević ili Josip Juraj Strossmayer. Vješt stil pisanja i jasna logička struktura čine ovo djelo iznimno čitkim i pristupačnim, a publika ga može čitati i umjesto kakva romana, što je u prvom redu rezultat zanimljiva Brličeva života, ali i autoričina izvrsnog istraživačkog rada kojim je omogućila da svi detalji napokon ugledaju svjetlo dana.

FILIP KOVAČ